

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14038654>

ATMOSFERA HAVOSINI MUHOFAZA QILISHNING HUQUQIY HOLATI

Karabayeva Zumrat Tairovna

Toshkent davlat texnika universiteti dotsenti

Kamiljanova Sevara G'ayratovna

Toshkent davlat texnika universiteti talabasi

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada atmosfera havosini muhofaza qilishning huquqiy talablari, atmosfera havosini muhofaza qilishga oid xalqaro hujjatlar va qonunchilikka doir ma'lumotlar keltirib o'tilgan.*

***Kalit so'zlar:** atmosfera, ozon qatlami, ma'muriy javobgarlik, qonunlar, xalqaro hujjatlar.*

Yer kurrasini o'rab olgan havo qatlami "atmosfera" deyiladi. Atmosfera o'zining hajmi bo'yicha yer sayyorasining qolgan qismlaridan bir necha marta katta bo'lishiga qaramay, uning massasi yer massasidan 0,000001ga yaqin qismini tashkil etadi. Eng toza havo okean suvlari ustidadir. Qishloqlar ustida havodagi chang zarralari miqdori okean yuzasidagiga nisbatan 10 barobar, shaharlar ustida 35 barobar, sanoat korxonalar ustida 150 barobargacha ortiq bo'ladi. Havoning chang bilan ifloslanishi, asosan yer sathidan 1,5-2 km balandlikkacha kuzatiladi va quyosh nurlarini yozda 20 % ini, qishda 50 % ni tutib qoladi. Yerdan hayotning davom etishi, asosan, havoning tozaligiga bog'liq. Masalan, inson ovqatsiz va suvsiz bir necha kun yashay olishi mumkin, ammo havosiz faqat 5 daqiqagina yashaydi. Toza havo faqat inson uchunгина emas, balki hayvonot va o'simlik dunyosi uchun, shuningdek, antibiotiklar, yarim o'tkazgichlar, yuqori aniqlikka ega bo'lgan o'lchov asboblari ishlab chiqaradigan sanoat tarmoqlari uchun ham zarurdir.

Atmosferaning ifloslanishi deb, bir so'z bilan aytganda havo tarkibiga begona moddalar va qo'shimchalarning me'yorida ortiq to'planishiga aytiladi. Atmosfera havosining ifloslanishi 2 xil: tabiiy va sun'iy (antropogen) bo'lishi mumkin. Ifloslanish har qanday modda yoki energiya shaklida bo'lishi mumkin. Tabiiy manbalarga chang, chang to'zon, vulqonlarning otilishi, koinot changlari va boshqalar kiradi. Tabiiy

manbalardan keladigan ifloslantiruvchi moddalarning 3/4 foizi noorganik genezisga ega. Tabiiy manbalardan atmosferaga qo'shilgan turli moddalar ma'lumotlarga qaraganda har yili o'rtacha 700 mln. tonnadan 1,5 mlrd. tonnagacha tuproq changi, o'rmonlarning yonishi natijasida 360 mln. tonnagacha turli aralashmalar atmosferaga qo'shiladi. Ularning jami o'rtacha 2,3 mlrd. tonnasi aerazolni (havoda muallaq turuvchi qattiq yoki suyuq zarrachalar) tashkil qiladi.

Endi sun'iy, ya'ni antropogen ifloslanish manbalariga keladigan bo'lsak, sun'iy deganimizning o'zi bu inson omili natijasida amalga oshiriladigan jarayonlardir. Atmosferaning sun'iy manbalar hisobiga chiqindilar bilan ifloslanishi borgan sari kuchayib bormoqda. Issiqlik elektrostansiyalar tutun bilan birga havoga oltingugurtli va karbonat angidrid gazlar va boshqa birikmalarni, metallurgiya, ayniqsa rangli metallurgiya korxonalarini, gaz holida azot oksidlari, vodorod sulfid, uglerod oksid, xlor, ftor, fosfor birikmalari, turli metall zarrachalari, simob va boshqa xuddi shunday chiqindilarni kimyo korxonalarini, sement ishlab chiqaruvchi va paxta tozalovchi zavodlar ko'p chang chiqaradi. Masalan, cho'yan eritish va undan po'lat tayyorlash jarayonida 1 tonna cho'yan eritilganda 4,5 kg chang, 2,7 kg oltingugurtli gaz, 0,5-1,1 kg marganes ajralib chiqadi.

Insonning iflos havoda nafas olishi ko'pgina ko'ngilsiz oqibatlariga olib keladi. Inson tabiatning ajralmas bir bo'lagi sifatida uning musaffoligidan, go'zalligidan tabiiy boyliklaridan bahramand bo'lib kelgan. Ayni kunga kelib, toza havo, toza suv tushunchasi nisbiy tushunchalarga aylandi.

Atmosferaning ozon qatlami quyoshning insoniyat uchun, umuman, yer yuzidagi barcha hayvon va o'simliklar olami uchun o'ta zararli bo'lgan ultrabinafsha nurlarini "tutib" qoluvchi asosiy to'siq vazifasini bajaradi. U yer yuzidan 15-45 km gacha yuqorida joylashgan bo'lib, sayyoramizdagi hayotni muhofaza qilib turadi. Ozon qatlami quyosh nurlari ta'sirida kislorod, azot oksidi va boshqa gazlar ishtirokida hosil bo'ladi.

Atmosfera havosini muhofaza qilishning huquqiy chora-tadbirlari haqida O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida va boshqa qonunlarida aytib o'tilgan. Ular inson hayoti hamda o'simlik va hayvonot dunyosi uchun qulay atmosfera havosini ta'minlashga qaratilgan. Atmosfera havosini muhofaza qilishning huquqiy chora tadbirlari tashkiliy, iqtisodiy va huquqiy chora tadbirlardan iborat bo'lib, bular bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir.

Atmosfera havosini muhofaza qilishda texnologik tadbirlarning ahamiyati kattadir. Ko'riladigan tadbir asosida tashqi muhit obyektlariga, jumladan, havoga tashlanadigan chiqindilar miqdorini qisqartirish yoki mutlaq to'xtatish zarur. Buning uchun sanoat korxonalaridagi texnologik jarayonlarni takomillashtirish, hatto chiqindisiz yoki kam chiqindili texnologiyalarni joriy etish mumkin.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan kam chiqindili hamda chiqindisiz sanoat korxonalarini tashkil qilish to'g'risida maxsus deklaratsiya qabul qilingan. Bu hujjat asosida BMT Yevropa iqtisodiy hay'atining chiqindisiz va kam chiqindili korxonalar tashkil qilish faoliyatida ko'p mamlakatlar qatnashmoqda.

Bundan boshqa yana ko'p shartnoma va tashkilotlar aynan ekologiya va atmosferada yuz berayotgan masalalarni hal etish uchun ko'plab davlatlar bilan bitim imzolaganlar. Atmosfera havosini muhofaza qilishga doir qonun va qonun osti hujjatlari qabul qilingan bo'lib, "Atmosfera havosini muhofaza qilish to'g'risida"gi qonun hisoblanadi. Atmosfera havosining holatini kuzatish, u haqidagi axborotni to'plash, umumlashtirish, tahlil etish va istiqbolni belgilash atrof tabiiy muhitning davlat monitoringi yagona tizimi bo'yicha qonun hujjatlarida belgilangan tartibda amalga oshiriladi. "Atmosfera havosini muhofaza qilish to'g'risida"gi qonun 1996-yil 27- dekabrda qabul qilingan. Bu qonunning 5- moddasiga ko'ra atmosfera havosini muhofaza qilish sohasida davlat boshqaruvini O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim vazirligi, mahalliy davlat hokimiyati organlari amalga oshiradilar.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, tabiat bilan inson bir-biriga uzviy bog'langan. Shu sababdan ham inson uning ne'matlaridan oqilona foydalana olishi kerak. Eng asosiy boyligimiz suv va atmosfera havosi hisoblanadi. Bularni asrash yoki ifloslantirish albatta, insonning o'ziga bog'liq. Inson birgina xatosi tufayli boshqalarning sog'ligiga putur yetkazishi mumkin. Masalan, ayrim odamlarning ko'chalarga chiqindilarni tashlashi va atrof-muhit tozaligiga e'tiborsizligi oqibatida boshqa kishining sog'ligiga zarar yetishi va yuqumli kasalliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Bunday holatlar kuzatilsa "Atmosfera havosini muhofaza qilish to'g'risida"gi qonunning ma'muriy va jinoiy huquqiy javobgarlik kodekslaridan foydalanib ish ko'riladi.

O'zbekiston Respublikasi "Ma'muriy javobgarlik to'g'risida" gi kodeksning 85-moddasiga binoan: Ifloslantiruvchi moddalar va biologik organizmlarning atmosfera havosiga chiqarib tashlash, unga zararli fizikaviy ta'sir ko'rsatish yoki atmosfera havosidan belgilangan talablarni buzgan holda foydalanish; 88- moddasida atmosfera havosini muhofaza qilish talablariga rioya qilmaslik uchun ham javobgarliklar ko'rsatilgan. Yuqorida talablarni buzganlik uchun fuqarolarga eng kam ish haqining uch baravaridan besh baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa besh baravaridan o'n baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. P.S.Sultonov “Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish asoslari” darsligi Toshkent-2007.
2. Н.Н.Тятенкова "Экология человека: социально-демографические аспекты". Ярославль. 2008.
3. Денисова В.В. Промышленная экология. Ростов. 2007.
4. O‘zbekiston Respublikasining “Atmosfera havosini muhofaza qilish to‘g‘risida”gi 1996-yil 27-dekabrda qonuni//O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining axborotnomasi , 1997.
5. A.Rafiqov, Q.Abirqulov, A.Hojimatov “Ekologiya”. O‘quv qo‘llanma. 2004.